

EXPLORING THE RADICALIZATION PROCESS – INDICATIONS, FACTORS AND STAGES

Rumiana Budjeva

Institute for the Study of Societies and Knowledge, Bulgarian Academy of Sciences r.budjeva@gmail.com

Abstract: The issue of the danger of Islamic radicalism and the transition to real terrorist acts has become more and more relevant in recent years and requires a serious theoretical and empirical analysis. Until recently, there was a widespread perception that radicals tend to be predominantly Muslims, representing the low social strata of society. However, the facts of recent years have shown that radicalization is an individual process and manifests itself at all levels of society, regardless of gender, social and ethnic origin, economic status or educational background. This turns violent radicalization into a complex problem that depends on complex networking factors that are still neither accurately identified nor sufficiently studied. It is not triggered by a single motive and there is no single cause or inevitable path, but is usually the result of combining different conditions and prerequisites. Moreover, there is no fixed period of time in which radicalization grows into terrorism, and each case is strictly individual. This makes the picture of the radicalization process quite vague, which prevents the adoption of adequate and concrete countermeasures. In this context, this article focuses on the process of radicalization itself. Some of our main research questions are: How do terrorists become such? What are the signs of recognizing a beginning radicalization process? How does the process of radicalization and how can it be recognized and prevented? What are the factors and conditions that trigger this process and create a favorable environment for potential radicalization? In what steps does radicalization pass? The answers to these questions would bring us at least a little closer to adequate prevention, since it is important to recognize the signs of radicalism, to work with vulnerable people and groups, and to prevent radicalism from becoming terrorism. The analysis, conclusions and recommendations in the article are based on empirical research as well as on the overview and systematization of the main perspectives in the scientific literature as well as the opinions of experts and specialists in the field of ethnic minorities, Islamic religion and culture, security and other relevant areas. Finally, some conclusions and suggestions for urgent action are being made to reduce the risk of Islamic radicalization and the threat of terrorism.

Keywords: radicalization, terrorism, signs, radicalization techniques, stages

ИЗСЛЕДВАЙКИ ПРОЦЕСА НА РАДИКАЛИЗИРАНЕ – ПРИЗНАЦИ, ФАКТОРИ И ЕТАПИ

Румяна Буджева

Институт за изследване на обществата и знанието, Българска академия на науките

r.budjeva@gmail.com

Резюме: Темата за опасността от ислямски радикализъм и преминаване към реални терористични действия става все по-актуална през последните години и изисква сериозен теоретичен и емпиричен анализ. Доскоро широко разпространено беше схващането, че склонните към радикализация са предимно мюсюлмани, представители на ниските социални слоеве на обществото. Фактите от последните години обаче показват, че радикализацията е индивидуален процес и се проявява на всички нива в обществото, независимо от пол, социален и етнически произход, икономически статус или образователен ценз. Това превръща радикализацията, водеща до насилие, в комплексен проблем, който зависи от сложна мрежа фактори, които при това все още не са нито точно идентифицирани, нито са достатъчно изучени. Тя не се задейства от един единствен мотив и няма една единствена причина или неизбежен път, а обикновено е резултат от съчетаването на различни условия и предпоставки. Освен това няма фиксиран период от време, в който радикализацията прераства в тероризъм; всеки случай е строго индивидуален. Това прави картината на процеса на радикализиране доста неясна, като възпрепятства в същото време предприемането на ясни, адекватни и конкретни мерки за противодействие. В този контекст, настоящата статия се фокусира върху самия процес на радикализиране. Някои от основните ни изследователски въпроси са: Как терористите стават такива? Какви са признаците за разпознаване на започващ процес на радикализиране? Как протича процесът на радикализиране и как може да бъде разпознат и предотвратен? Кои са факторите и условията, които стартират този процес и създават благоприятна среда за потенциална радикализация? През какви етапи минава радикализирането? Отговорите на тези въпроси биха ни доближили поне малко до адекватната

превенция, тъй като е важно да се разпознават признаците на радикализма, да се работи с уязвимите хора и групи и да не се допусне радикализмът да прерасне в тероризъм. Анализът, изводите и препоръките в статията са базирани на проведени емпирични изследвания както и на обзор и систематизиране на основните гледни точки в научната литература, както и на мненията на експерти и специалисти в областта на етническите малцинства, ислямската религия и култура, сигурността и други релевантни области. В заключение се правят някои изводи и предложения за спешни действия в посока намаляване на риска от ислямска радикализация и заплахата от тероризъм.

Ключови думи: радикализация, тероризъм, признаци, техники за радикализиране, етапи.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Днес тероризмът се е превърнал в една от най-острите и непосредствени глобални заплахи. Европа и европейските общества са изправени пред многочислени и комплексни предизвикателства по отношение на сигурността, породени от миграционните потоци, както и от все по-осезаемата заплахата от радикализъм и тероризъм. Продължаващите терористични атаки в Европа още веднъж подчертаха спешната необходимост от адекватни мерки за преодоляване на религиозно-ислямския радикализъм, който води до тероризъм. Европейската програма за сигурност специално акцентира върху необходимостта от предотвратяване на радикализацията, като ключов елемент от борбата срещу тероризма [1]. До радикализация и тероризъм води едновременното съчетание на множество фактори, които при това все още не са нито точно идентифицирани, нито са достатъчно изучени. Това превръща радикализацията, водеща до насилие, в комплексен проблем, който зависи от сложна мрежа фактори. Тя не се задейства от един единствен мотив и няма една единствена причина или неизбежен път. Освен това няма фиксиран период от време, в който радикализацията прераства в тероризъм, като в същото време всеки случай е индивидуален, като трябва да се помни и факта, че никой не се радикализира изведнъж, нито се ражда като екстремист. Това прави картината на процеса на радикализиране доста неясна, като възпрепятства в същото време предприемането на ясни, адекватни и конкретни мерки за противодействие. Много от известните фактори, както и някои от признаците на вече случваща се радикализация са налице и в нашата страна, което означава, че вече са създадени подходящи условия за по-нататъшното развитие на процеса и все по-бързо доближаване до точката в която радикализираните индивиди и групи могат да преминат към реални терористични действия. Ето защо, от особена важност е да се фокусираме върху радикализацията и да изучим по-подробно този процес – неговите белези, фактори и структура (етапи или фази). Тероризмът е краен акт на незачитане на живота, проява на отчуждение и отчаяние. Той най-малкото е симптом, че съществуват проблеми с европейските общества, с либералния модел и интеграционната политика като цяло. Ето защо в настоящия текст ще разгледаме систематично някои от основните признаци и предпоставки за радикализиране, както и факторите и етапите на самия процес на радикализация. Имайки предвид, че тази проблематика е все още недостатъчно изследвана, представените резултати са по-скоро дискуссионни, като трябва да се отчете и голямото разнообразие на обяснителни модели и подходи. Някои от основните ни изследователски въпроси са: Как терористите стават такива? Какви са признаците за разпознаване на започващ процес на радикализиране? Как протича процесът на радикализиране и какви техники и методи се използват за вербуване на новите попълнения? Кои са факторите и условията, които стартират този процес и създават благоприятна среда за потенциална радикализация? През какви етапи минава радикализирането? Отговорите на тези въпроси ще ни позволи да бъдат по-лесно разпознаваеми признаците на радикализма, да се работи с уязвимите хора и групи и да не се допусне радикализмът да прерасне в тероризъм. Анализът, изводите и препоръките в статията са базирани на проведени емпирични изследвания както и на обзор и систематизиране на основните гледни точки в научната литература, както и на мненията на експерти и специалисти в областта на етническите малцинства, ислямската религия и култура, сигурността и други релевантни области. В заключение се правят някои изводи и предложения за спешни действия в посока намаляване на риска от ислямска радикализация и заплахата от тероризъм.

2. ПРИЗНАЦИ И МЕТОДИ НА РАДИКАЛИЗИРАНЕ - КАК ДА РАЗПОЗНАЕМ ПРОЦЕСА

Идентифицирането на признаците по които може да се разпознае наличието на започнал или напреднал процес на радикализация е от особено значение за разбиране на неговата същност, както и за адекватна превенция на терористични актове. Радикализирането е многоизмерен процес, характеризиращ се с различни белези и индикации и причинен от наслагване на различни фактори и предпоставки. При изследване на този процес е необходимо е да се наблюдава общата картина на промените които настъпват в

индивида или групата, а не само наличието на един или няколко признака. Трябва да се има предвид, че нито един от признаците сам по себе си не може да служи като доказателство за действително радикализиране. Едновременното наличие обаче на няколко от признаците, трябва да повиши вниманието към индивида застрашен от радикализиране. Условно тези признаци са разделени в няколко групи²⁹⁶ [2:14]; [3:31]:

1. *Свързани с външността*. На първо място тук може да се посочи промяната на имената, използване на псевдоними. Обикновено се избират имена от религиозните текстове, които показват съпричастността към конкретното религиозно течение. Често се забелязва също така и промяна в стила на обличане, като се избират дрехи характерни за членовете на конкретната религиозна общност, които често пъти са нетипични за обществото, в което живее лицето. Пример за това са новообърнатите към исляма роми, които носят нетрадиционните за българските мюсюлмани дълги бради с много къси мустаци, обръсване на главата или пускане на дълга коса, както и специфично облекло за мъжете. При жените се наблюдава съвсем нетрадиционното у нас пълно покриване на главата и лицето – носенето на бурка.

2. *Признаци, свързани с поведението*. При радикализираните лица много характерен е стремежът към **чести контакти с водачи на радикални религиозни групировки**. За тях те са безспорни авторитети и мнението им се възприема напълно безкритично. **Промяната в религиозните практики** също е съществен признак. Той се изразява в това, че човекът става по-стриктен в спазването на религиозните ритуали, които се изпълняват възможно най-често и стриктно според канона. Заради ритуалите често пъти се **пренебрегват съществени ежедневни занимания от „предишния живот”, като ходенето на училище, на работа и др.** Тревожен признак е **участието в закрити събития**, на които вече не се обсъждат единствено религиозни теми, а и актуални геополитически и социални събития и влиянието им върху религиозната общност, както и се задава ответната реакция спрямо тях. **Ползването на интернет форуми с радикално съдържание** също е типичен признак. Във виртуалното пространство индивидът удовлетворява нуждата си без задръжки да споделя по-крайните си идеи. Там той намира и „сродни души”, а също и лица, които би могъл да привлече и радикализира на свой ред. Тревожен признак е **възхвалата на мъченичеството и насието**. За него вече се търси не просто приемливо оправдание, но се възприема и като личен път, по който индивидът е поел, като взема пример от тези, които вече са се „преселили” в отвъдното по „най-богоугоден” начин. **Извършването на незначителни престъпления** е много показателно. Те биват осъществявани не с цел материална облага, а като символ на неуважение към установени правила в обществото, като вид „бунт” срещу него. Незачитането на светската власт чрез демонстративно неуважение към нея също е показателно.

3. *Свързани с идеологията*: **Увлечението към по-фундаментални форми и течения на религията** може да бъде възприемано като ретроградно и е сред характерните признаци, наблюдавани при лица, подложени на влияние в посока радикализирането им. Това е отричане на нововъведенията в религиозните вярвания и практики и ненавист към по-умерени течения в религията. Друг признак, свързан с убежденията на индивида, е неговата **емоционална ангажираност към каузи, които често пъти не го касаят пряко**. Отличителен белег е също така **отричането на светската власт и установените от нея норми на регулиране на обществените взаимоотношения**. Отричане на научните достижения и теории до ниво на абсурдност за останалите членове на обществото е един от най-очевидните признаци, свързани с вътрешните убеждения на индивида.

Радикализацията функционира въз основа на разнообразни техники за вербуване и комуникация и е насочена към все по-общи и променящи се целеви групи в Европа и извън нея. Това предизвиква необходимостта да проучим както причините и процесите, които карат тези хора да извършват подобни деяния, така и конкретните техники с които тя се осъществява. *Някои от методите и похватите за радикализиране са* [2]:

- Методът на „*угнетяване*” - за целта в пропагандата често пъти се използват фотоси или видео материали, в които се показва страданието на цивилни граждани /косвени жертви на даден конфликт/, предимно деца и жени. В допълнение индивидът се подтиква към ответна реакция, като се използва моментът на състрадание и чувството му за справедливост.

- *Сугестията* е значимо средство в ислямистката пропаганда. Тук се използват така наречените „*Нашиди*” – песни, в които под емоционално въздействащ музикален съпровод се повтарят многократно

²⁹⁶ Посочените тук признаци не са изчерпателно изброени. Те са по-скоро насочващи маркери по които може да бъде разпозната протичаща радикализация. Бъдещи изследвания по темата ще попълват тепърва списъка на тези признаци.

едни и същи фрази. Често пъти нашите са вплетени във видеоклипове, в които се показват определени кадри, включително на загинали „мъченици“, които въздействат на подсъзнанието. Ритуалната практика цели автосугестия. Мюсюлманските религиозни обреди предполагат петкратната молитва, в която индивидът извършва едни и същи действия и повтаря определени фрази многократно, което определено води до самовнушение.

- *Насилието* също е сред използваните средства за радикализиране. В практиката и по-конкретно в затворените религиозни групи или в тренировъчните лагери на терористите често пъти се прибегва до насилие спрямо индивиди, показали признаци на разколебаване. Същото цели пречупването на волята и индивидуалността им.

3. ФАКТОРИ ЗА РАДИКАЛИЗИРАНЕ

Както беше посочено радикализацията не протича по точно определена формула. Тя е динамичен и комплексен феномен, който се заражда от съчетаването на индивидуални отключващи фактори, както и от външни притегателни фактори. Радикализацията се развива в съответна „благоприятна“ среда и „узрява“ на различни нива: микро (**индивидуално**), мезо (**групово**) и макро (**обществено**) ниво [4]. Радикализирането на общественото мнение и крайните политики, както и на реториката, които допълнително внасят напрежение в отношенията между малцинствата и мнозинството, се намират в макро нивото [5],[6],[7]. Друг фактор на макро-социално ниво е глобализацията, която позволява безпрепятствено разпространение на идеологии, безпроблемното движение на хора и средства. От този порядък са проблемите в интеграцията на малцинствени групи, бедността и социалната безперспективност. На микро-социално ниво се разглеждат такива категории като социалната идентификация, колективните емоции, взаимодействието между отделни групи, отчуждаването от държавата и обществото. На индивидуално ниво са факторите като личностни характеристики, личен опит, емоциите, пол, възраст и т.н. Интернет е важен фактор, чрез който лесно се разпространяват радикални идеи и течения и се набират последователи. По-детайлно разглеждане на факторите за радикализация по различните нива [4]:

- *Индивидуални социално-психологически*: емоции като отчужденост, неудовлетвореност, гняв, чувство за несправедливост, унижение, бинарно мислене, тенденции към погрешно интерпретиране на ситуации, теории на конспирацията и други лични уязвимости; мислене, тенденции към погрешно интерпретиране на ситуации, теории на конспирацията и други лични уязвимост.

- *Социално-групови*: социално изключване, маргинализация и чувство на дискриминация, ограничена социална мобилност, ограничен достъп до образование и професионална реализация, престъпност, липса на социално сближаване и самоизключване.

- *Политически* (специално свързани с ислямистката радикализация): чувство за несправедливост за външната политика на Запада и на военните интервенции. Базиране на идеята, че „Западът е във война с исляма“, цели се да се създаде идея за „те“ и „ние“. Акценти се слагат и върху забраната на бурките, карикатурите на Мохамед и се преекспонират всякакви поводи за конфликт на гледните точки. Целта е да се насади чувството за отчуждение и несправедливост.

- *Идеологическите и религиозните фактори*: включват идеята за свещена мисия и апокалиптични пророчества, като се акцентира върху джихада. Внушава се възгледа, че ислямът е под заплаха и че западните общества налагат неморален секуларизъм. Кризата на културата и идентичността е последица от маргинализацията на културата, създава се усещане за отчуждение и за липса на принадлежност към дома или родителското общество. Това силно засилва религиозната солидарност с мюсюлманите по света. Личните и психическите травми също са фактор, който може сериозно да повлияе в посока радикализиране. Има и три допълнителни фактора, които играят роля на двигател на радикализацията [4]:

- *Груповата динамика* включва харизматично лидерство, родствени и приятелски връзки, социализация, груповото мислене, самоизолация, поляризиращо поведение и противообществени елементи.

- *Активните радикализатори*, които са хора, които набират нови съмишленици, като проповядват омраза и необходимия наратив за да радикализират.

- *Социалните платформи*: осигуряват свързаност и възможност за обмен на крайни идеи и възгледи. В социалните мрежи екстремистите не само могат да намират съмишленици, те са и среда, даваща възможността за саморадикализация.

4. ЕТАПИ НА ПРОЦЕСА НА РАДИКАЛИЗИРАНЕ

В научната литература съществуват множество варианти на структурата на процеса на радикализиране, както и на определяне на етапите и фазите през които преминава един индивид в този процес [5], [6], [8], [9], [10] и др. Аналитичният обзор на научната литература позволи да се обобщят няколко етапа, или фази, през които протича радикализацията [2]:

1. Предварителна радикализация

На този етап лицето бива повлияно от вътрешни или външни фактори: криза на идентичността, фрустрация, лична травма, дискриминация, чувство за несправедливост, натиск от семейството или общността, липса на умерен дебат, среща с харизматичен лидер и др. Най-често се касае за психологически дефицити на индивида, който се чувства изолиран от заобикалящия го свят и търси среда (място и хора), сред които да бъде приет, да се почувства оценен и с които да комуникира лесно и без притеснения. Местата за потенциално влизане в този процес са много: молитвени домове, заведения, училище, спортни и младежки клубове, места за наемане на работа, затвора. Най-бързият и лесен начин естествено е Интернет, тъй като там контактът е опосреден и до голяма степен анонимен.

2. Идентифициране и приемане на идеологията.

Веднъж попаднало в комфортната за него среда дадено лице приема крайната идеология изповядвана в нея като толерира, насърчава и оправдава проявите ѝ. Обикновено в този начален етап пред него се разкриват позитивните страни на дадената доктрина, като дори насилствените актове, произтичащи от нея, биват удобно оправдавани с „резонен отговор на дадена неправда“. Индивидът се отдалечава от предишния си начин на живот. Той се чувства „неразбран“ от досегашните си приятели, но това не го притеснява, защото вече има нови „братя“, с които се чувства добре, защото споделят едни и същи ценности и еднакъв мироглед. Новата група му дава нова социална идентичност, която го изолира от останалия свят. Довчерашният аутсайдер сега се чувства „избран“ и чувството за групова връзка подсилва мотивацията и вярванията му. Груповата динамика е основен задвижващ фактор при този етап. Въпреки че индивидът вече е приет в новата група, понякога той все още се чувства „чужд на групата“, което би могло да го накара да докаже предаността си към общността или идеологията, като извърши нещо „изключително“, включително престъпни или насилствени действия.

3. *Индоктриниране (системно обучение)*. След като радикалната идеология е приета, индивидът започва да получава указания от духовни водачи, като губи всякаква критична гледна точка. Лидерът на групата е безспорен авторитет и всичко казано от него се приема без никакво съмнение. На даденото лице се възлагат отговорности в групата, което повишава неговото усещане за съпричастност и значимост за въпросната общност. Лидерите на общността повишават идеологическата му подготовка и го подтикват към подобряване на физическата форма. Касае се за една системна индоктринация на индивида, с която се цели той да изгуби каквато и да било рационалност, да се отдаде и да повярва в живота, който го очаква в бъдеще, ако е праведник, вместо в земното битие.

4. *Действие за каузата*. Конкретните актове, на които е готов индивидът, запълват цяла гама от занимания – интелектуални, като например това той да се превърне в проповедник или вербовчик; физически; престъпни и/или насилствени, включително участие в бойни действия, самоубийствени атентати и др. Крайната цел на тези актове е нанасяне вреда на обществото или противоположната общност, в случая с религиозната радикализация – най-често на неверниците, които могат да бъдат както друговеци, така и такива, изповядващи по-умерени течения в дадената религия. Обикновено се цели извличането на максимална полза от радикализираните лица, като те биват ангажирани в дейности, в които са използвани конкретните им умения и познания. Преминаването през тези етапи често е свързано с външна изява на протичащите психологически процеси.

5. ПРЕПОРЪКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА РАДИКАЛИЗМА

Гореизложеното налага извода, че радикализацията е многопластов феномен, обусловен от редица фактори – от личността на отделния индивид до обществените отношения и геополитиката в отделни региони на света. За да се справим с нея се изискват усилията на всички клетки на общество – от държавните институции, през неправителствения сектор, до семейството и отделния гражданин. Като ефективни механизми за противодействие на радикализацията могат да бъдат посочени [2]:

- Взаимодействие между институциите, ангажирани с борбата срещу радикализацията, въпреки разликата във функционалните им задължения. Това предполага единна стратегия и обща държавна политика, която следва да бъде изпълнявана в синхрон от всички държавни органи и ведомства.

- Взаимодействие между религиозните лидери и държавата. По този начин се демонстрира, че религиозната власт е част от обществото и по никакъв начин не противоречи на светското управление на държавата.
- Междурелигиозният диалог, като чрез него се демонстрира толерантност към инакомислещия, към друговеца.
- Развитие на религиозното образование в два аспекта - религиозните проповедници да получават духовното си образование в държавата по произход, така че то да е съобразено с традициите и вярванията на местната религиозна общност, и реформа в посока недопускане индоктринирането на подрастващи с религиозни текстове, в които се пропагандира насилие.
- Регионално и международно взаимодействие и най- вече обмяна на опит с държави с по-солидна практика в тази област. Касае се за държави, в които има големи етнически или религиозни групи, които са успешно интегрирани и включени в цялост в обществения живот.
- Подобряване на законодателната база, касаеща радикализацията в насока по-ясното дефиниране на противоправното деяние. Тази мярка предполага ограничаване на възможността за тълкуване на конкретния престъпен състав.
- Взаимодействие между неправителствения сектор и държавните институции в аспект съвместното планиране и изпълнение на програми за реинтеграция и дерадикализация.
- Взаимодействие между медиите и държавата, изразяващо се в кампании против радикализацията.
- Обучение за хората на „първа линия” - правоохранителните органи, социалните работници и учителите - за разпознаване признаците на религиозната радикализация.
- Обучение на съдебната власт по въпросите на религиозната радикализация предвид спецификата на проблематиката.
- Устойчиво развитие - стабилна икономика и трудова политика, както и равномерно развитие на регионите

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Европейска програма за сигурност, СОМ (2015) 185 от 28 април 2015 г.
- [2] Цветков, Т. Религиозната радикализация - предпоставки, мотивация, признаци, противодействие, в сборник: Радикализъмът и младите, ред. Божилов, Й., Софийски форум за сигурност, изд. Елестра ЕООД, София 2016.
- [3] Дронзина, Т., Иванов, И., Дионисиев, Д. Райчев, Я. Радикализация и училище в България, в сборник: Радикализъмът и младите, ред. Божилов, Й., Софийски форум за сигурност, изд. Елестра ЕООД, София 2016.
- [4] Хаджитодоров, С., Соколов, М. 2017, Радикализацията прераства в тероризъм?! Кога и защо, разпознаване и адекватна превенция (част втора), Център за изследвания по национална сигурност и отбрана-БАН, достъпен на: <https://debati.bg/spetsialno-za-debati-bg-radikalizatsiata-prerastva-v-terorizam-koga-i-zashto-razpoznavane-i-adekvatna-preventsia-chast-vtora/>, посетен на: 10.11.2017
- [5] Schmid, A. P. (2013) Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review, p.4.
- [6] Veldhuis. T. & Staun, J. 2009, Islamist Radicalization: A Root Cause Model. The Hague, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, p. 24.
- [7] Джекова, Р., Манчева, М., Стойнова, Н. Анагносто, Д. 2017, Мониторинг на Рисковете от Радикализация, Център за Изследване на Демокрацията.
- [8] Precht, T. 2007, Home Grown Terrorism and Islamist Radicalization in Europe: From conversion to terrorism, Danish Ministry of Defense, December, available at: <http://tinyurl.com/y9myfpy> (www.justitsministeriet.dk/fileadmin/downloads/), visited on: 8.11.2017
- [9] Moghaddam, F. 2005, The Staircase to Terrorism: A psychological exploration, American Psychologist 60: 161–169
- [10] Clark McCauley and Sophia Moskalenko, 2008, Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism, Terrorism and Political Violence 20:3: 416.